

In linguistic works by I. Ohiyenko the emphasis is made on a special value of studying Ukrainian dialecticisms, localisms and ethnographisms while researching the history of formation and development of Ukrainian literary language. Systematization and description of lexical and phraseological composition of dialect language remains very topical for modern Ukrainian dialectology, especially on the material of speech texts.

On the example of verb *zbyraty* we analyze the peculiarities of development/loss of word's semantics in dialect language, fixed on the territory of western-podillian dialect of Ukrainian language, the areal correlations are specified, when the territory of phraseological unit's or its component's functioning coincide completely or partially.

Key words: *zbyraty*, western-podillian dialects, semantics, phraseological unit.

Отримано: 09.11.2015 р.

УДК 811.161.2'367:001(477)(092)

Р. В. Козак

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ЕКСПРЕСИВНИЙ СИНТАКСИС У ТЕКСТІ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ «УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА» ІВАНА ОГІЄНКА

У статті проаналізовано специфіку з'яви експресивності у тексті наукового дискурсу «Українська культура» Івана Огієнка. Обґрунтовано й доведено домінуючість синтаксичних засобів вираження експресивності, розкрито особливості функціонування загальнономовних синтаксичних засобів експресивності в науковому стилі через ілюстрацію наявності конструкцій експресивного синтаксису в огієнківському науковому дискурсі.

Ключові слова: експресивність, експресивний синтаксис, синтаксичні засоби експресивності, дискурс, науковий дискурс, науковий стиль, наукове мовлення, функція впливу.

Іван Огієнко залишив після себе величезну наукову спадщину, не досліджену сьогодні з погляду авторського мовлення. А воно, беззаперечно, є багатим, цікавим, розмаїтим й експресивним. Вивчення наукового дискурсу автора у цьому напрямку допоможе краще зрозуміти його доступність для фахівців і не тільки. Тому визначену тему дослідження вважаємо *актуальною*. Для дослідження ми обрали монографію Івана Огієнка «Українська культура», привабливу для нас не лише багатством наукового мовлення, а й тими моментами, що влітку 1918 український вчений, митрополит, політичний, громадський і церковний діяч Іван Огієнко виступив засновником і став першим ректором Кам'янець-Подільського державного українського університету, в якому пізніше й почав читати зазначений курс лекцій «Українська культура». Саме за цими лекціями і видана книга. В одній із анотацій зазначено, що «Курс лекцій розкриває історію української культури, її право на власний шлях розвитку. І. Огієнко розширив у часовому вимірі межі функціонування української культури, обстоюючи неперервність національного культурного розвитку та його еквівалентність генезису нації. Концептуально учений виходив із того, що українська культура почала формуватись з глибокої давнини, перебуваючи на перехресті багатьох культурних впливів. Однак вона залишилася самостійною та самобутньою з притаманними їй рисами амальгамності, відкритості та місійності. В книзі створено цілісний образ національної культури, до формування якого великих зусиль доклала Українська Православна Церква» [3].

Мета статті – обґрунтувати особливості типології функціонування синтаксичних експресивних конструкцій (ЕСК) у науковому дискурсі (НД) «Українська культура» Івана Огієнка. Визначена мета передбачає розв'язання наступних *завдань*: 1) визначити екстралінгвістичні основи синтаксичної експресивності наукового дискурсу; 2) дослідити специфіку експресивності мовлення наукового дискурсу; 3) визначити найуживаніші характерні синтаксичні засоби експресивності в науковому тексті лекцій «Українська культура» Івана Огієнка; 4) проілюструвати наявність експресивних синтаксичних конструкцій в науковому дискурсі Івана Огієнка.

Упродовж десятиліть у лінгвістиці домінувала думка, що науковому мовленню не притаманна експресивність, оскільки вона не мотивується функцією наукового мислення. У цьому зв'язку дослідження експресивності проводили, зазвичай, на матеріалі художнього і публіцистичного текстів (М. Бахтін, Г. Винокур, Р. Якобсон, Г. Степанов тощо). Однією із перших експресивність наукового мовлення помітила російський мовознавець О. Галкіна-Федорук, котра ще у 1958 році зазначала: «експресивність притаманна не тільки для мовлення письменників-художників, але й для мовлення громадських діячів, публіцистів, навіть учених, хоча й на перший погляд видається, що мовлення ученого беземоційне, спокійне, полишене ефективності» [2, с.108]. Сьогодні не піддається сумніву наявність певних експресивних засобів у текстах науково змісту: «виразність, чи експресивність (у значенні найліпшого здійснення комунікації з урахуванням особливостей спілкування у відповідній сфері) є однією з істотних комунікативних ознак наукового мовлення. Тому вивчення експресивності наукового стилю стає надзвичайно актуальним і на час» [5, с.38].

Вивченню наявності експресивності в науковому дискурсі на різних мовних рівнях присвятили свої розвідки зарубіжні та вітчизняні мовознавці, якот: О. Ахманова, Т. Винокур, Д. Ганич, В. Григор'єв, В. Девкін, Г. Колесник, І. Олійник, Н. Разінкіна, Д. Розенталь, М. Теленкова, В. Чабаненко тощо. Наявність експресивності в наукових текстах зазначають також Н. Арутюнова, М. Кожина, З. Курбанова, Н. Мілованова й інші. Серед вітчизняних досліджень можна виділити поодинокі розвідки Н. Непійводи, Н. Пільгуй (Колесник), С. Радецької, Н. Ріман тощо. Їхні думки стали основоположними для нашої наукової розвідки.

Наукова мова загалом і її різновиди відносять до типу мовлення, що має логічну домінанту, а тому функція експресивних засобів у ній є іншою, ніж, наприклад, у художньому дискурсі, вона підпорядкована задуму наукового твору. Те, що є виразним для наукового мовлення, може не бути виразним для художнього. Експресивні елементи набувають у науковому дискурсі своєрідного перетворення, завдяки чому не порушуються загальні закономірності наукового дискурсу: вони зумовлюють підсилення аргументації висловлювання, а також полегшують сприйняття найскладніших моментів викладу, є супутніми щодо основних, притаманних для наукового дискурсу мовних засобів. З цього погляду експресивність визначаємо як підсилення виразності висловлювання, пов'язаного з орієнтацією мовця / дописувача на адресата з метою впливу на сприйняття, як «ознаку тексту чи частини тексту, що передає смисл з більшою інтенсивністю і має своїм результатом емоційне чи логічне підсилення, яке може бути й не бути образним» [1, с.62].

Не залишаємо поза увагою і тих думок, що основою для виявлення й опису якості мовлення є співвідношення засобів і мети, мовної структури і комунікативного завдання, і під експресивністю наукового дискурсу розуміємо експресивність акцентування, конкретизації думок, логічного підкреслення, виділення, підсилення аргументованої думки автора, активізацію уваги читача / слухача. Експресивні засоби зумовлюють повніше вираження змісту, активніше спілкування в науковій сфері й завдяки цьому роблять більш переконливи-

ми й зрозумілими доведення, підкреслюють важливі моменти висловлювання, точніше передають оцінку автора щодо описуваних явищ [4, с.22].

Виявлення авторської індивідуальності в науковому тексті визначає рівень емоцій. Формування експресивності відбувається ще з початку породження тексту. Залежно від комунікативної мети автор використовує відповідні мовні засоби, що зумовлюють її досягненню й виконують функцію впливу на реципієнта. Вважаємо за необхідне наголосити на важливості емоційних механізмів для наукової мови, оскільки саме емоції формують мотивацію поведінки особистості, у тому числі й мотивацію мовленнєвих дій. Інтенсивність використання мовних засобів залежить від ступеня особистісної значущості сформованої цілі. Наразі автор повинен завжди враховувати особистість потенційного реципієнта, знати, які мовні засоби матимуть на нього найбільший вплив [8, с.187-188].

Отже, експресивність наукового стилю зумовлена пізнавально-комунікативною потребою: зміст наукового тексту стає більш переконливим завдяки добору релевантних мовних засобів, передачі необхідної інформації відповідною формою, тобто експресивною мовою. Мотив автора, його комунікативна мета, уявлення про потенційного реципієнта, ставлення автора щодо об'єктів зображення та обраних мовних засобів становлять рушійну силу формування експресивності. Для категорії експресивності характерною є співвіднесеність із категорією прекрасного. «Здавалось би, – зазначає Н.Ф. Непийвода, – дотримання естетичних вимог не повинно торкатися наукового стилю, традиційно він склався як позбавлений емоцій <...>. Тим не менш категорія прекрасного охоплює не тільки твори художньої літератури як різновиду мистецтва. Прекрасним – інтелектуально прекрасним – може бути й науковий твір. Естетична цінність наукових творів полягає перш за все в ясності, логічності, стрункості думок, що передаються. Наукові тексти, що мають ясний сенс, захоплюють спеціаліста, надають йому відчуття естетичної насолоди» [6, с.216-217].

Аналіз науково-теоретичної літератури переконує, що, порівняно з іншими рівнями мови, елементи експресивного синтаксису наукового мовлення досліджені недостатньо. Проте, саме синтаксичні експресивні конструкції, на нашу думку, становлять основу мовної системи наукового мовлення, бо уживання емоційно-експресивної лексики обмежується нормами наукового дискурсу. Таку думку стверджує й аналіз наукового мовлення дискурсу «Українська культура» Івана Огієнка.

Найактивнішим засобом експресивності синтаксичних конструкцій в аналізованому науковому дискурсі є *лексико-синтаксичні та синтаксичні повтори*. Перші виконують тут експресивно-емфатичну (виділювальну) й експресивно-пояснювальну (конкретизувальну) функції. В експресивно-емфатичній функції повтор виділяє певні частини висловлювання, лексично тотожні, які займають однакову синтаксичну позицію і на які падає логічний наголос. Такі повтори можуть мати зв'язок чи то із акцентуванням самого повторюваного слова, чи то наступного. Наприклад: *Подивіться на одіж українську, – на вбрання дівоче чи парубоче, на вбрання жіноче та чоловіче: скільки там своєрідної краси, тої краси, що йде поруч з нашими пишними ланами та привабливою піснею...* [7, с.12]; *Сама форма письма, форма устава Остромирової Євангелії ясно свідчить про його Київське походження, а не новгородське, – бо тільки в Києві могли написати таку пишну книжку, як ця Євангелія* [7, с.28]. В експресивно-пояснювальній функції Іван Огієнко використовує повтори із поширенням повторюваного слова. Такі конструкції зазвичай уживаються автором для уточнення, вираженого повторюваним словом, й одночасно для його виділення. Наприклад: *А ні оден народ не знає такого тернистого шляху, якого зазнали українці. Ми завше несли*

на Москву свою культуру, свою науку, несли з щирим серцем освічених людей, а сама Москва тільки й марила, що про русифікацію. Вона завше **дивилась на нас оком дужчого слою, дивилась, як на завойованій народ** [7, с.130]. Лексико-синтаксичний потор є найуживанішим експресивним засобом, що декларує цілеспрямоване відхилення від норми, для якої достатнім є одноразове уживання слова, й має за мету емпатичність висловлення [7, с.15].

Синтаксичний повтор зумовлює ясність, чіткість викладу, увиразнює його ритміко-інтонаційну організацію. Такий повтор є основою для експресивної фігури – синтаксичного паралелізму, який у науковому дискурсі зазвичай ускладнюється ще й лексичним повтором, як-от: **Мова – це ноша національна ознака, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомості.**

Мова – це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма національного організування. **Мова – душа** кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова, як певний орган культури, традиції. В мові – наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання.

Мова – це не тільки простий символ розуміння, бо вона витворюється в певній культурі, в певній традиції. В такому разі **мова – це** найясніший вираз нашої психики, це найперша сторожа нашого психичного я...

І поки живе мова – житиме й народ, яко національність. Не стане мови – не стане й національності: вона геть розпорушиться поміж дужчим народом... [7, с.239-240].

Синтаксичний повтор виконує експресивно-виділювальну, ритмічну й, інколи, експресивно-конкретизуючу функції. Наприклад: **Нам забороняли** всякі наукові твори, **забороняли вести** свою культуру рідним словом. **Забороняли привозити** книжки з-за кордону, а коли випадково у когось знаходили таку книжку, хоч би вона була про чорний пар чи про домашню птицю, то за це часто цікавого гноїли по тюрмах, або засиляли до Сібіру... **Забороняли продавати** українські книжки навіть дозволені цензурою; та й самі продавці, аби не вскопити в мороку та клопіт, зрікались брати на продаж наших книжок... **Цензура старанно пильнувала** і ревним оком **доглядала**, аби не проскочила «зайцем» якась українська книжка... За десять років, з 1895 по 1904 р., в Києві до цензури було оддано 230 рукописів, проте з цензури вийшло всього тільки 80 в такому вигляді, що їх можна було хоч як друкувати 1)... А 70% з цих простих, лагідних та тихих по змісту рукописів так й не побачили світу... **Цензура шматувала** наші, книжки, крепко забороняла вживати слів «Україна», «українець», – **виправляла** їх завше на «Малороссія», «малорось»... [7, с.220]. У наведеному контексті використання ЕСК синтаксичного паралелізму виконує функцію логічного порівняння, співставлення.

Досить часто у науковому дискурсі Іван Огієнко уживає і такий засіб синтаксичної експресії, як паратентичність. Це вставні та вставлені слова, словосполучення, речення, виразально-зображувальний потенціал яких виявляється у виконанні в мовленні емотивної, волюнтативної, апеллятивної та естетичної функцій. Наприклад: **Народ український утворив свої звичаї, як от – родини, хрестини, похорон, свої вірування й переконання, утворив свої обставини життя, зачісування кіс («хохол» чи оселедець)), свій музичний струмент (бандура, ліра, торбан), свої страви, свій танок, – і все таке, що надає йому оригінальності і одрізнення од інших народів; було колись, у нас було навіть свій коліндар, і рік наш не припадав до московського** [7, с.21]; **Ще з початку нашої літератури ми масмо багато значних творів, як от Ізборники Святослава 1073 та 1076 року, старі літописи (дойшли до нас в пізніших списках: Лаврентійська**

1377 р. та Іпатська коло р. 1425), Руська Правда XI в., Слово о полку Ігоровѣ к. XII в., Патерик Печорський XIII віку і т. н., та Остромирова Євангелія, найперша пам'ятка наша 1056-1057, написана в Київі; сюди треба додати цілу низку наших книжок до церковного вжитку XII-XIII віків [7, с.26-27].

У науковому дискурсі Івана Огієнка частотним є також використання парцельованих чи приєднувальних конструкцій, які, за задумом автора, акцентують увагу на висловленій думці чи ставленні до тієї чи тієї проблеми. На початку таких конструкцій автор уживає сполучники **і, а, або, проте, коли, а коли** тощо. Наприклад: *Це було офіційальне твердження «Всевысочайшей особы»...*

Але придивіться, на основі якого матеріалу зроблено такий висновок. Ось які слова тут подані за українські: жарь, земля, корова, кровь, домь, жизнь, звѣзда, здѣсь, зрѣние, когда, караульщикъ і такі інші... От на цим матеріалі славні академики Катеринини й прийшли до думки, що «малоросійское нарѣчіе мало отлично»... [7, с. 243].

В результаті проведеного дослідження можемо зробити висновок, що синтаксична експресивність як одна з найважливіших умов реалізації прагматичної функції є релевантною ознакою наукового викладу та, відповідно, невід'ємною характеристикою наукового дискурсу Івана Огієнка. Систематичність використання значених синтаксичних засобів експресивності в дискурсі «Українська культура» дає підстави стверджувати, що експресивність має статус системотвірної ознаки. Перспективним вважаємо здійснення детального аналізу особливостей використання різних типів складного речення як ЕСК в досліджуваному та інших наукових дискурсах автора.

Список використаних джерел:

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка / И.В. Арнольд. – М. : Просвещение, 1981. – 300 с.
2. Галкина-Федорук Е.М. Об экспрессивности и эмоциональности в языке / Е.М. Галкина-Федорук // Сб. ст. по языкознанию. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1958. – С. 103-124.
3. Режим доступу: <http://kphistory.com.ua/ohijenko-i-ukrajinska-kultura-korotka-istoriya-kulturnoho-zhyttya-ukrajinskoho-narodu/>
4. Кожина М.Н. Сопоставительное изучение научного стиля и некоторые тенденции его развития в период научно-технической революции / М.Н. Кожина // Язык и стиль научной литературы. – М. : Наука, 1977. – С. 3-25.
5. Кожина М.Н. К проблеме экспрессивности научной речи / М.Н. Кожина // Ученые записки Пермского университета. – 1971. – №244. – Вып. 3. – С. 25-41.
6. Непийвода Н.Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект) / Н.Ф. Непийвода. – К. : Міжнародна фінансова агенція, 1997. – 303 с.
7. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. З малюнками і портретами українських культурних діячів; курс, читаний в Українському Народнім Університеті / І. Огієнко // Репр. відтворення вид. 1918 р. – К. : Абрис, 1991. – 272 с.
8. Человеческий фактор в языке: Языковые механизмы экспрессивности / [В.Н. Телия, Т.А. Графова, А.М. Шахнарович и др. ; отв. ред. В.Н. Телия]; АН СССР, Ин-т языкознания. – М. : Наука, 1991. – 214 с.

In the article the specificity of expressivity appearance in the text of scientific discourse «Ukrajinska cultura» («Ukrainian culture») by Ivan Ohiyenko is analyzed. The dominance of syntactic means is based and proved; the peculiarities of common

language syntactic means of expressivity in scientific texts are shown through illustration of expressive syntactic construction presence in Ohiyenko's scientific discourse.

Key words: expressivity, expressive syntax, syntactic means of expressivity, discourse, scientific discourse, scientific style, scientific language, function of influence.

Отримано: 11.10.2015 р.

УДК 81'366.544

Л. М. Колібаба

Інститут української мови НАН України (м. Київ)

ПОДВІЙНІ ВІДМІНКОВІ ФОРМИ ІМЕННИКІВ У ЛІНГВІСТИЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті розглянуто лінгвістичні погляди І. Огієнка щодо функціонування в українській літературній мові подвійних відмінкових форм іменників – давального відмінка однини, знахідного відмінка іменників чоловічого роду однини у формі родового, знахідного множини у формі називного та форм кличного відмінка. Проаналізовано наукові ідеї ученого в контексті розвитку сучасної лінгвоукраїністики та мовної практики. Установлено самотвірність форм давального відмінка іменників чоловічого роду однини на *-ові, -еві (-єві)*, знахідного відмінка іменників чоловічого роду однини на *-а (-я)*, знахідного множини у формі називного та форм кличного відмінка, що не збігаються з формами називного відмінка, визначено їхнє місце в сучасній системі словозміни іменників.

Ключові слова: іменник, давальний відмінок, знахідний відмінок, кличний відмінок, називний відмінок.

У своїх лінгвістичних дослідженнях І. Огієнко постійно звертав увагу на те, що «українська культура своєрідна й самостійна, так само своєрідна й самостійна наша українська мова. Вона має багато своїх притаманних ознак, які роблять її самостійною, від інших слов'янських мов відмінною» [13, с.422]. До «суто українських» відмінкових форм мовознавець зараховує давальний відмінок однини іменників чоловічого роду II відміни із закінченнями *-ові, -еві, -єві*, знахідний відмінок іменників чоловічого роду однини у формі родового, знахідний множини у формі називного та кличну форму [13, с.252-261]. Варіантні відмінкові форми так само, як й інші граматичні форми, І. Огієнко кваліфікує як «подвійні» чи «потрійні» форми [13, с.252] залежно від кількості варіантів.

У пропонуваній статті ми проаналізуємо лінгвістичні погляди І. Огієнка щодо функціонування в українській літературній мові подвійних відмінкових форм іменників – давального відмінка однини, знахідного відмінка іменників чоловічого роду однини у формі родового, знахідного множини у формі називного та форм кличного відмінка, спробуємо встановити їхнє місце в сучасній системі словозміни іменників, розглянемо наукові ідеї ученого в контексті розвитку сучасної лінгвоукраїністики та мовної практики.

Варіантність закінчень **давального відмінка** іменників чоловічого роду II відміни сформувалася історично. Паралельні закінчення *-ові, -еві* та *-у (-ю)*, зауважує І.Г. Матвіяк, історично походять від окремих груп іменників, що належали до різних основ: форми на *-у* були властиві іменникам о-основ, закінчення *-ові* мали іменники ь-основ [12, с.104].